

Г15

2453,р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

Галамай Олена Миколаївна

УДК 94 (477) "1920/1930": 281.9

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ
РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ НА ПОДІЛЛІ
у 20-х рр. ХХ ст.

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

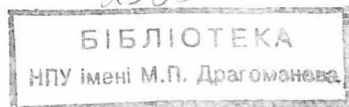
НБ НПУ

100207727

О. Галама

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України
МАРОЧКО Василь Іванович,
Інститут історії України НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу історії України 20-30-х років ХХ ст.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ЖУРБА Михайло Анатолійович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач
кафедри історії слов'ян і українознавства;

кандидат історичних наук
ІГНАТУША Олександр Миколайович,
Запорізький національний університет,
доцент кафедри історії України.

Провідна установа Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
історичний факультет, Міністерство освіти і науки України, м. Харків.

Захист відбудеться "17" листопада 2006 р. о 14 ³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий "16" листопада 2006 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стоян Т.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Вступ. Актуальність дослідження. Реформування соціальних, економічних, політичних та духовних основ українського суспільства супроводжується радикальною модернізацією способу життя великих груп людей. Сучасний релігійно-церковний комплекс, з одного боку, характеризується активним відродженням своєї обрядовості, а з іншого – суперечливими міжконфесійними відносинами. Актуальною на сьогодні є проблема державно-церковних взаємин у контексті українського державотворення та функціонування громадянського суспільства, демократизації етнокультурного розвитку й визначення національних пріоритетів. Релігія і церква завжди виконували важливу соціальну функцію, зміцнюючи морально-етичні норми спільноти, слугуючи своєрідним арбітром і гарантом рівноваги та стабільності.

Релігійна ситуація в Україні нині є суперечливою. Вона залежить від політичних факторів та міжконфесійного протистояння, від історичної інерції традиційних форм церковного життя та становлення модерних інституцій, зумовлених державним суверенітетом України та національно-духовними цінностями українського народу. З огляду на це, важливо з'ясувати історичні передумови виникнення міжконфесійних конфліктів та роль у них державних органів влади. З 20-х рр. XX ст. фактично не змінився регіонально визначений характер поширення в державі православних конфесій. Відмінності між сходом і заходом, “поліцерковність православ'я” перетворюється на чинник регіоналізації країни. Вочевидь, об'єднання православних може відбутися лише на засадах церковної солідарності і не повинно вважати визначальними етнічний, мовно-культурний та політичний компоненти. Відтак вивчення історичного досвіду радянської модернізації релігійного життя у 20-х рр. XX ст. на Поділлі, яке вирізнялося національним складом населення і наявністю поліконфесійних громад, є актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до наукової проблематики кафедри історії України Інституту історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського “Вивчення, узагальнення і наукове висвітлення історії Поділля в контексті історії України”. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського 1 лютого 2006 р., протокол № 5.

Об'єктом дослідження є форми релігійного життя суспільства за умов його початкової модернізації органами радянської влади впродовж 20-х рр. XX ст.

Предметом дослідження є відносини між державою і церквою, міжконфесійні конфлікти, стосунки православного духовництва та мирян, а також організаційна структура та діяльність різних об'єднань у межах православної церкви.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1920-1929-ті рр., упродовж яких була реорганізована православна церква в Україні. Вибір саме таких часових рамок визначається необхідністю виділення важливого і відносно цілісного періоду релігійної історії. Нижня межа дослідження зумовлена встановленням радянської влади на території України й початком реалізації антирелігійної політики через втілення декретів, нормативних актів, проведення кампаній з вилучення церковних цінностей та розколу православ'я. В Україні цей процес мав свої особливості і був пов'язаний із складними політичними обставинами попереднього періоду. Верхня межа дослідження визначена переходом держави до застосування відкритих репресивних заходів до будь-яких проявів самостійного релігійного життя, остаточного викоренення релігії та створення атеїстичної держави.

Географічні межі дослідження визначені кордонами Поділля в межах адміністративно-територіального поділу 20-х рр. ХХ ст., тобто це територія сучасних Вінницької та Хмельницької областей, а також Балтського району Одеської області.

Мета роботи полягає в об'єктивному та системному дослідженні важливої галузі духовного життя суспільства – релігійної, яка через вплив радянської влади зазнала істотних змін.

Для виконання обраної мети виокремлено такі **завдання**:

- з'ясувати фактологічні пріоритети та концептуальні засади історіографії проблеми, встановити рівень репрезентативності дисертаційної бази дослідження;
- виявити політико-ідеологічні мотиви організації груп обновленської церкви на Поділлі органами радянської влади;
- дослідити форми супротиву громад і кліру Російської православної церкви деструктивним заходам радянської влади;
- показати становище Української автокефальної православної церкви на Поділлі в умовах радянської модернізації;
- розкрити різновиди обновленських організацій та їх вплив на Українську церкву;
- проаналізувати міжконфесійні відносини на Поділлі.

Методологічна база дослідження ґрунтується на застосуванні порівняльно-історичного методу для зіставлення аналогічних історичних подій та явищ, а

також для виявлення спільного й відмінного. Системно-структурний метод сприяв дослідженню системних та функціональних ознак проблеми. Аналіз еволюційних форм православ'я в Україні 20-х рр. ХХ ст. дозволив виявити не лише його кризові тенденції, а й проаналізувати зміни, які відбувались під впливом радянської влади. Використання історико-типологічного методу дало змогу виявити особливості модернізації православ'я на Поділлі, дослідити форми та методи діяльності радянських органів.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному розгляді православ'я в окремому регіоні, адаптації православної церкви до нових політичних умов. На основі нових джерел показано регіональні особливості організації обновленської церкви на Поділлі. Вперше в українській історіографії спростовано усталене визначення обновленства як руху. Виявлено форми і методи супротиву духівництва та віруючих антирелігійним заходам радянської влади, спробам модернізації церкви шляхом створення обновленських угруповань. Визначено ставлення населення до організацій українського православ'я на Поділлі. Розкрито міжконфесійні взаємини, показано роль у них органів влади та їх наслідки.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що її фактичний матеріал в сучасній науковій інтерпретації та висновки можуть бути використані при підготовці нормативних та спеціальних курсів з історії України, історії релігії, підручників, посібників, узагальнювальних наукових робіт, краєзнавчих видань.

Апробація основних положень дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювались на засіданні кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Загальна концепція дослідження знайшла відображення у доповідях і повідомленнях на Міжнародних наукових конференціях “Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст.” (23-24 листопада 2001 р., м.Вінниця), “Знаки питання в історії України” (30 жовтня – 1 листопада 2002 р., м.Ніжин), Всеукраїнських наукових конференціях “Поділля в контексті української історії” (29-30 листопада 2001 р., м.Вінниця), “Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи” (17-18 жовтня 2002 р., м.Кам'янець-Подільський), на II Міжнародному конгресі українських істориків (17-18 вересня 2003 р., м.Кам'янець-Подільський) і III Міжнародному конгресі українських істориків (16-19 травня 2006 р., м.Луцьк), XI Подільській історико-краєзнавчій конференції (25-26 листопада 2004 р., м.Кам'янець-Подільський).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 12 публікаціях, 4 з яких є науковими статтями у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура дисертації зумовлена метою й завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів (восьми параграфів), висновків, списку

використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінок, з них основного тексту – 177 сторінок, список джерел та літератури – 61 сторінка (633 позиції).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі “Стан наукової розробки проблеми та характеристика джерельної бази дослідження” аналізується історіографічна традиція та характеризуються джерела з теми, що заявлена.

Історіографію проблеми з питань трансформації православ'я, умовно можна поділити на два періоди: радянський і сучасний. Радянська історіографія на початку 20-х рр. ХХ ст. вирізнялася двома напрямками: традиційно-консервативним і модерним. Представники першого обстоювали необхідність єдності й непорушності Російської православної церкви (РПЦ) попри політичні зміни, а другого – віддзеркалювали зміни у державно-політичному та релігійно-церковному житті. Останній був представлений переважно публіцистичними виданнями церковно-клерикального спрямування та пропагандистською літературою радянських установ. Проблемою становища РПЦ переймалися її безпосередні “реформатори” О.Введенський¹, Б.Тітлінов². Вони критикували РПЦ за нездатність пристосуватися до нових умов існування, вважали обновленство єдиним шляхом збереження православної церкви за умов радянської влади. Саме тоді було закладено ідеологему про деструктивні дії патріарха Тихона. Враховуючи апологетичний характер згаданих праць, слід визнати їх фактографічно-інформаційну цінність для з'ясування специфіки модернізації церковного життя в Україні періоду 20-х рр. ХХ ст. Першою аналітичною спробою дослідження діяльності обновленців була праця В.Марцинківського³, в якій обновленству дана негативна характеристика за його підпорядкованість радянській владі, водночас за позитив визнається запровадження церковної служби рідною мовою.

Радянські дослідники у 20-х рр. ХХ ст., враховуючи атеїстичні і класові позиції, поступово сформували політико-ідеологічні принципи висвітлення проблеми, які стали згодом методологією. Становище релігії та церкви в Україні оцінювали з погляду її контрреволюційної ролі у соціалістичному будівництві. Ідеологи більшовизму не обминали у своїх працях і теми обновленства. Вони або

¹ *Введенский А.* Революция и Церковь. – Пг., 1923. – 87 с.; *Його ж.* Церковь и государство (Очерк взаимоотношений церкви и государства в России 1918-1922 гг.). – М., 1923. – 254 с.

² *Титлинов Б.* Новая церковь. – Пг., М., 1923. – 85 с.; *Його ж.* Православие на службе самодержавия в русском государстве. – Л., 1924. – 210 с.

³ *Марцинковский В.* Записки верующего: из истории религиозного движения в Советской России (1917-1923). – Прага, 1929. – 324 с.

заперечували об'єктивність виникнення оновлювальних тенденцій у православ'ї⁴, або вбачали у ньому прояв так званого стихійного, первинного комунізму віруючих⁵. Однією з перших монографій цілісного дослідження історії РПЦ радянської доби була книга М.Нікольського⁶.

Українська зарубіжна історіографія в особі О.Лотоцького, Н.Полонської-Василенко, І.Огієнка висвітлювала питання релігійної ситуації в Україні з народницьких і державницьких позицій⁷. Так О.Лотоцький підкреслював, що радянська влада і більшовицька партія безцеремонно і грубо втручалася у релігійні справи⁸. Проте спеціальне дослідження з історії обновленства в Україні емігрантська українська наука не створила, хоча у деяких працях знайшли відображення окремі сторінки діяльності Живої Церкви. Значно детальніше висвітлена Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). В.Липинський, аналізуючи у своїй праці стосунки між православними конфесіями, ще у грудні 1923 р. зазначав, що “більшовицька Жива Церква є більш небезпечною для української церкви, ніж для церкви великоруської”⁹. Лише після Другої світової війни І.Власовський ґрунтовно висвітлив специфіку українського обновленства¹⁰. У його праці знаходимо інформацію і про “церковно-обновленську акцію на національному ґрунті”, пов'язану з діяльністю П.Погорілка та Братського об'єднання парафій Української автокефальної православної церкви (БОПУПАЦ, погорілківщина)¹¹. Не обминув у своїх дослідженнях груп “українського обновленства”, які існували на Поділлі, й митрополит УАПЦ В.Липківський¹², вважаючи, що вони більше зашкодили Російській православній церкві, аніж Українській.

⁴ *Скворцов-Степанов И. О “Живой церкви”*. – М., 1922. – 39 с.

⁵ *Луначарский А. Христианство и коммунизм: диспут с митрополитом А. Введенским*. – Л., 1926. – 74 с.

⁶ *Никольский Н. История русской церкви*. – М., 1988. – 446 с.

⁷ *Лотоцький О. Автокефалія. Т. 1. Засади автокефалії // Праці Українського наукового університету*. – Т. 16. – Варшава, 1935. – 208 с.; *Його ж. Автокефалія / Українська Православна Церква Київського Патріархату*. Репринтне видання: В 2-х т. – Т. 1. Засади автокефалії. – К., 1999. – 206 с.; Т. 2. Нарис історії автокефальних церков. – К., 1999. – 559 с.; *Огієнка І. Світовий рух за утворення живої народної національної церкви*. – Прага, 1942. – 52 с.; *Його ж. Українська церква. Нарис з історії Української православної церкви: В 2-х т.* – Т. 1. – Прага, 1942. – 234 с.; Т. 2. – Прага, 1942. – 221 с.; *Полонська-Василенко Н. Відродження Української Православної Автокефалії (1921-1971) // 50-річчя Відродження Української Автокефальної Православної Церкви: Ювілейна книга*. – С. Бавнд Брук, 1971. – 76 с.; *Його ж. Історичні підвалини УАПЦ*. – Мюнхен, 1964. – 125 с.

⁸ *Лотоцький О. Автокефалія / Українська Православна Церква Київського Патріархату*. Репринтне видання: В 2-х т. – Т. 2. – К., 1999. – С. 470.

⁹ *Липинський В. Релігія і церква в історії України: передрук статей з “Америку”*. – Нью-Йорк, 1956. – С. 91.

¹⁰ *Власовський І. Нарис історії Української православної Церкви: В 4 т.* – Новий Йорк – Бавнд Брук – Київ, 1998.

¹¹ Там само. – Т. 4. Ч. 1. – С. 196-201.

¹² *Липківський В., митрополит. Відродження Церкви в Україні 1917-1930*. – Торонто, 1959. – 335 с.

У 60-80-х рр. ХХ ст. з'явилися праці Н.Краснікова, М.Шейнмана, О.Шишкіна¹³, які пов'язували обновленство з усвідомленням церковниками необхідності змін у традиційному православ'ї. Історик церкви В.Андрєєв вбачав в ідейній платформі обновленців вияв лібералізму¹⁴. Радянські дослідники І.Трифонов, Н.Гордієнко, М.Корзун на основі архівних документів вважали обновленство політичним розкольніцтвом в РПЦ¹⁵. Перші спроби об'єктивного аналізу стосунків держави і релігійних інститутів суспільства за радянської доби належать В.Алексєєву та М.Одінцову¹⁶. Зокрема, В.Алексєєв детально показав усунення від управління РПЦ патріарха Тихона, панування обновленців та їх співпрацю з органами Державного політичного управління (ДПУ). На думку автора, обновленці “не виправдали покладених на них сподівань – не змогли протистояти “тихонівцям” і взагалі зруйнувати ортодоксальне православ'я”, тому радянська влада змінила своє ставлення до них. М.Одінцов проаналізував законодавчі акти, які стосувалися релігії та церкви, антирелігійної політики влади, співвідношення її виконавчих і силових структур. У 90-х рр. ХХ ст. історією державно-церковних взаємин 1920-х рр., а саме фактичним усуненням церкви із суспільно-політичного життя країни, займалася Н.Кривова¹⁷. Питанням обновленської церкви у 20-30-х рр. ХХ ст. присвятив своє дослідження М.Шкаровський¹⁸, який дійшов висновку, що обновленський розкол був організований органами радянської влади.

Серед зарубіжних істориків, які вважали обновленство прагненням підірвати РПЦ зсередини, необхідно назвати канадського вченого Д.Поспеловського¹⁹.

¹³ Шейнман М. Христианский социализм: история и идеология. – М., 1969. – 315 с.; Шишкин А. Сушность и критическая оценка обновленческого раскола Русской православной церкви. – Казань, 1970. – 367 с.; Красников Н. Социально-этические воззрения русского православия в ХХ веке. – К., 1988. – 179 с.

¹⁴ Андреев В. Либерально-обновленческое движение в русском православии начала ХХ в. и его идеология. Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.625 / Ленинградский пед. ин-т. – Л., 1972. – 15 с.

¹⁵ Трифонов И. Раскол в Русской Православной церкви (1922-1925 гг.) // Вопросы истории. – 1972. – № 5. – С. 64-77; Гордиенко Н. Православие в советском обществе. Основные этапы эволюции / Русское православие: веки истории. – М., 1989. – 719 с.; Його ж. Эволюция русского православия (20-80-е годы ХХ столетия). – М., 1984. – 64 с.; Корзун М. Русская православная церковь 1917-1945 гг.: изменение социально-политической ориентации и научная несостоятельность вероучения. – Минск, 1987. – 111 с.

¹⁶ Алексеев В. Иллюзии и догмы. – М., 1991. – 399 с.; Його ж. О характере антирелигиозного движения в СССР в 20-30-е годы // Научный коммунизм. – 1989. – № 2. – С. 98-103; Одінцов М. Жребий пастиря // Наука и религия. – 1989. – № 6. – С. 34-40; Його ж. Государство и церковь: история взаимоотношений. (1917-1930 гг.). – М., 1991. – 63 с.

¹⁷ Кривова Н. Власть и церковь в 1922-1925 гг. Политбюро и ГПУ в борьбе за церковные ценности и политическое подчинение духовенства. (Серия “Первая монография” / Под ред. Г.Бордюгова. Предисловие Р.Пихоя. – М., 1997. – 248 с.

¹⁸ Шкаровский М. Обновленческое движение в Русской Православной Церкви ХХ века. – СПб., 1999. – 100 с.; Його ж. Русская Православная церковь при Сталине и Хрущеве. (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 годах). – М., 1999. – 399 с.; Його ж. Істино-Православна церква проти радянської влади // Людина і світ. – 1997. – № 8. – С. 38-44.

¹⁹ Поспеловский Д. Русская православная церковь в ХХ веке. – М., 1995. – 511 с.

Активізацію національних церковних рухів в Україні, науковець пов'язував із бурхливими чергуваннями національних урядів. За оцінками “церковних дисидентів” А.Краснова-Левітіна та В.Шаврова, обновленство постає як ідеалізований реформаторський рух²⁰.

Аналіз впливу радянської влади на релігійне життя в Україні 20-х рр. ХХ ст. послідовно і глибоко здійснений у працях Л.Пилявця, В.Пащенка²¹. У дослідженнях М.Журби з сучасних позицій проаналізований атеїстичний рух в Україні²².

Окремі сторінки діяльності обновленської церкви на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст. подані у роботах А.Зінченка²³, у яких характеризується ставлення голови обновленської церкви єпископа Пимена до УАПЦ. Значну законодавчу роботу уряду Української Народної Республіки щодо влаштування церковного життя, в тому числі на Поділлі, відзначає Б.Андрусишин²⁴.

До новітніх праць з проблеми належить монографія В.Пащенка та А.Киридон²⁵, автори розглядають формування політико-правової бази взаємин влади і церкви, становлення та ліквідації Української автокефальної православної церкви, кампанію з вилучення церковних цінностей, антирелігійну пропаганду, репресії проти духівництва. Вони запропонували періодизацію історії обновленської церкви в Україні та визначили її відмінності порівняно з Росією. А.Киридон критикує погляди деяких дослідників стосовно ініціативи ДПУ у створенні груп для розколу УАПЦ, зокрема Діяльно-Христової церкви (ДХЦ), вважаючи їх надто спрощеними. Автор переконана, що розбіжності політичних позицій окремих діячів автокефалії радянська влада лише уміло використала для поглиблення розколу²⁶.

²⁰ *Краснов-Левитин А.* Лихие годы. 1925-1941. Воспоминания. – Париж, 1977. – 457 с.; *Левитин-Краснов (Анатолій), Шавров (Вадим).* Очерки по истории русской церковной смуты. – М., 1996. – 672 с.

²¹ *Пилявец Л.* Взаємовідносини між православними церквами в Україні в умовах становлення тоталітаризму // *Церква і національне відродження.* – К., 1993. – С. 78-89; *Його ж.* Автокефалія православної церкви на Україні // *Людина і світ.* – 1990. – № 5. – С. 19-24; *Його ж.* Хрещення ДПУ. З історії Діяльно-Христової церкви // *Людина і світ.* – 1992. – № 5-6. – С. 26-29; *Пащенко В.* Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст. – К., 1993. – 188 с.

²² *Журба М.* Громадсько-національні аспекти атеїстичного руху в Україні // *Релігія і громадянське общество между націоналізмом і глобалізацією.* Збірник наук. праць. – Симферополь, 2005. – С. 100-105; *Його ж.* Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-х-30-х рр. ХХ ст.). – К., 2002. – 499 с.

²³ *Зінченко А.* Єрархи Української церкви. Митрополит Микола Борещький, Архієпископ Костянтин Кротевич, Митрополит Іван Павловський. – К., 2003. – 156 с.; *Його ж.* Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. – К., 1993. – 256 с.

²⁴ *Андрусишин Б.* Церква в українській державі. 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР). – К., 1997. – 176 с.

²⁵ *Пащенко В., Киридон А.* Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917-1930-ті роки. – Полтава, 2004. – 335 с.

²⁶ *Киридон А.* Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років. – Тернопіль, 2005. – С. 139.

Широким спектром проблем релігійного життя України 20-30-х рр. ХХ ст., їх ґрунтовним вивченням відзначаються роботи О.Ігнатуши²⁷. На його переконання, осередки “модернізованого православ’я на Київщині, Поділлі, Полтавщині [були] проявом більш сильного українського етнокультурного середовища в цих регіонах”²⁸ Історик Т.Євсєєва доводить, що небажання РПЦ позбутися своїх імперських амбіцій позначилося на українсько-російських взаєминах, вилилося у суперечку про статус РПЦ в Україні²⁹. Суголосною до висновків Т.Євсєєвої є позиція О.Хомчук, праця якої присвячена історії існування УАПЦ в Україні та поза нею³⁰.

Державно-церковним, міжконфесійним стосункам і догматично-канонічним питанням обновленської церкви присвячена монографія С.Жилюка³¹. На жаль, зазначене дослідження хронологічно не завершене, оскільки автор обмежується подіями 1928 р., а Український Синод проіснував до 1934 р. Синодальній церкві у 20-30-і рр. ХХ ст. присвятив свій науковий інтерес О.Тригуб³². Своє бачення проблем релігійного розбрату в українському православ’ї виклали у дисертаціях Р.Белоглазій, Г.Білан³³. Регіональні роботи з історії українського православ’я О.Балягузової на Півдні України, О. Форостюка на Донбасі, О. Сотника на Сумщині та М. Матвєєнка на Харківщині, Б.Змерзлого в Криму³⁴ сприяли виявленню особливостей церковного життя на Поділлі. Архієпископ І.Ісиченко, викладач історії Христової Церкви в Україні в Колегії патріарха Мстислава у

²⁷ *Ігнатуша О.* Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX-30-і рр. ХХ ст.). – Запоріжжя, 2004. – 440 с.; *Його ж.* Українська автокефальна православна церква (1917-1930): Дис. канд. іст. наук. 07.00.02. Харківський університет. – Харків, 1993. – 255 с.; *Його ж.* Національна модернізація православної церкви за часів української революції 1914-1920 рр.: відгук на кризу чи крок до розколу? // Література та культура Полісся. – Вип. 21. – Ніжин, 2002. – С. 150-159; *Його ж.* “Вселенська церква нас не визнає...” // Людина і світ. – 1998. – № 3. – С. 33-36.

²⁸ *Ігнатуша О.* Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX-30-і рр. ХХ ст.). – Запоріжжя, 2004. – С. 137.

²⁹ *Євсєєва Т.* Російська православна церква в Україні 1917-1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. – К., 2005. – С. 242.

³⁰ *Хомчук О.* Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках “константинопольського визнання”. – Чикаго, 2002. – С. 184.

³¹ *Жилюк С.* Обновленська церква в Україні (1922-1928 рр.). – Рівне, 2002. – 384 с.

³² *Тригуб О.* “Обновленський рух” в сучасній українській історіографії (1990-2002 рр.) // Наукові праці. – Т. 26. – Вип. 13. Історичні науки. – Миколаїв, 2003. – С. 138-143.

³³ *Білан Г.* Обновленський рух в Україні 20-30-х рр. ХХ ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.; *Белоглазов Р.* Політика радянської влади щодо релігійних конфесій у 1920-ті роки (за матеріалами Кримської АСРР): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2002. – 20 с.

³⁴ *Балягузова О.* Розкол в українському православ’ї у 1921-1930 рр. (на матеріалах Півдня України): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01. – Запоріжжя, 2006. – 20 с.; *Змерзлий Б.* Політика радянської держави щодо Російської Православної Церкви в Криму у 1921-1929 роках: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Сімферополь, 2000. – 19 с.; *Матвєєнка М.* История Харьковской епархии (1850-1988) Русская Православная Церковь. – Х., 1999. – 225 с.; *Сотник О.* Сумщина Християнська (Нариси з історії релігійного життя). – Суми, 1999. – 139 с.; *Форостюк О.* Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917-1941 роках (на матеріалі Донецького регіону): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 / Київський Національний ун-т імені Т.Шевченка. – К., 2001. – 19 с.

Харкові, наполягає на тому, що реформаційний дух в обновленській церкві був потужнішим, ніж в УАПЦ, саме тому Жива Церква була використана більшовицьким режимом, щоб вивести з-під впливу УАПЦ патріотично налаштовану православну спільноту³⁵.

Історичні питання державно-церковних відносин в СРСР знайшли своє відображення у роботах іноземних авторів: фінського дослідника А.Лууканена³⁶, німецьких істориків Ш.Гассеншміда та Р.Тухтенхагена³⁷. Деякі аспекти духовного розвитку російського і радянського суспільства згадує А.Каппелер³⁸. Російська сучасна історіографія історії церковного життя у ХХ ст. також поповнилася низкою фактологічних і теоретичних праць, її прикметною ознакою є поява дисертаційних робіт регіонального спрямування³⁹.

Джерельна база дослідження охоплює масиви архівних і опублікованих документів. У праці використано матеріали 277 справ 7 державних архівів України, зокрема 2-х центральних (Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України – ЦДАВО і Центрального державного архіву громадських об'єднань України – ЦДАГО) і 5-ти регіональних (Державні архіви Вінницької, Миколаївської, Одеської, Сумської, Хмельницької областей), а також фонди Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського.

Документи ЦДАВО України мають принципове значення для наукового аналізу державно-церковних взаємин в Україні, особливо фонди Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) (Ф.1) та Народного Комісаріату Внутрішніх Справ (НКВС) (Ф.5). У фонді ВУЦВК є протоколи засідань Малої Президії ВУЦВК, Комісії допомоги голодуючим при ВУЦВК з питань збору церковних цінностей. Діяльність органів НКВС щодо релігійних організацій у справі закриття церков та ведення державної політики висвітлюють протоколи засідань колегії та плани роботи НКВС, клопотання віруючих про зміну мір покарання за “контрреволюційні” дії, обіжники НКВС, інструкції губернським відділам управління щодо сприяння групам Живої Церкви. Звіти та доповіді

³⁵ *Архiepiscop Ігор Ісиченко*. Історія Христової Церкви в Україні. – Х., 2003. – 472 с.

³⁶ *Luukkanen A.* The party of unbelief: The Religious Policy of the Bolshevich Party, 1917-1929. – Helsinki, 1994. – 289 p.; *Його ж.* The religious policy of the Stalinist state. – Helsinki, 1997. – 312 p.

³⁷ *Politik und Religion in der Sowjetunion. 1917-1941* / Hrsg. Von Ch. Gassenschmidt. R. Tuchtenhagen. – Wiesbaden, 2002. – 260 s.

³⁸ *Kappeler A.* Russland als Vielvolkerreich. Entstehung. Geschichte. Zerfall. – Munchen, 1993. – 395 s.

³⁹ *Белікова Н.* Еволюція Русської православної церкви в період постреволюційної модернізації Росії в 20-30-е гг. ХХ в. (на матеріалах Краснодарського, Ставропольського країв і Ростовської області): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Армавір, 2002. – 253 с.; *Булавін М.* Взаимоотношения государственной власти и православной церкви в России 1917-1927 (на примере Урала): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Екатеринбург, 2000/ – 370 с.; *Емельянов С.* Взаимоотношения государственных органов власти и РПЦ в Центральном Черноземье 1917-1922: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Курск, 2000. – 236 с.; *Мезенцев Р.* Православная церковь на Алтае 1917-1940: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – Горно-Алтайск, 2003. – 209 с.

губернських відділів управління висвітлюють релігійну ситуацію в окремих регіонах, становище певних угруповань, характеризують ставлення до них місцевого населення. Документи фонду містять також відомості про кількісний склад релігійних громад окремих течій, наявність у їх користуванні релігійних споруд. Інтерес становлять положення про керівні церковні органи, статuti релігійних об'єднань, протоколи з'їздів та супровідні листи НКВС до них, які характеризують ставлення владних органів до окремих угруповань. Протоколи церковних з'їздів та зборів, крім їх рішень, подають яскраву характеристику міжконфесійних стосунків, ставлення до них представників інших течій та безпосередньо мирян.

Важливу групу документів щодо релігійного життя в Україні знаходимо у фонді Української Автокефальної Православної Церкви (Ф.3984): протоколи засідань Всеукраїнської православної церковної ради, програма Собору 1921 р. та виступи делегатів на ньому, де висвітлено становище української церкви в Україні загалом та окремих регіонах, ставлення до УАПЦ керівної верхівки РПЦ. Становлення та розвиток УАПЦ на Поділлі характеризують протоколи засідань та нарад Подільської крайової, Подільської губернської та Вінницької повітової церковних рад, звіти Кам'янецької, Вінницької та Проскурівської окружних церковних рад, а також листування єпископів УАПЦ та місцевих церковних рад з ВПЦР, протоколи засідань Брацлавської повітової церковної ради та її з'їздів, статут і протоколи засідань Діяльно-Христової Церкви, доповіді П.Погорілка.

Науковий інтерес становлять документи фонду ЦК КП(б)У (Ф.1) у ЦДАГО України: протоколи засідань антирелігійної комісії ЦК КП(б)У, в яких відображена інформація про проведення розколу православних конфесій, фінансову підтримку обновленської церкви, участь у цих заходах ДПУ. Про форми боротьби з релігійним рухом можна довідатись з довідок, службових записок, доповідей агітаційно-пропагандистського відділу ЦК КП(б)У та ДПУ. Фонд репресованих громадян (Ф.263) подає інформацію про заходи влади у боротьбі з православною церквою в Україні, про ставлення духовенства до неї.

Максимально використано документи Подільського губернського комітету КП(б)У (П-1) та Подільського губернського виконавчого комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (Р-925) Державного архіву Вінницької області (ДАВО). У довідках, оглядах, зведеннях та доповідях підрозділів ДПУ аналізується політичне становище Подільської губернії, окремих округів, районів, подається характеристика конфесій, їх вплив на населення. Щотижневі та річні огляди, звіти Подільського губернського відділу ДПУ повідомляють про політичне та економічне становище в губернії, діяльність "антирадянських угруповань", здійснення антирелігійної політики радянської держави. Значно

доповнюють згаданий масив документів фонди окружних партійних комітетів КП(б)У: Вінницького (П-29), Гайсинського (П-30), Могилів-Подільського (П-31), Тульчинського (П-33); та окружних виконавчих комітетів Рад робітничих селянських та червоноармійських депутатів: Вінницького (Р-595), Гайсинського (Р-836), Могилів-Подільського (Р-489), Тульчинського (Р-93).

Важливою джерельною базою висвітлення релігійного життя на Поділлі є архівні документи Подільського губернського адміністративного відділу (Р-197) та фонди окружних адміністративних відділів: Вінницького окружного адміністративного відділу (Р-196), Гайсинського окружного адміністративного відділу (Р-2826), Могилів-Подільського окружного адміністративного відділу (Р-687), Тульчинського окружного адміністративного відділу (Р-2827). Утворені як відділи управління при окружних виконавчих комітетах та реорганізовані пізніше у адміністративні, у своєму складі вони мали ліквідаційні комісії та міжвідомчі комісії у справах товариств та спілок (МЕКОСО). Документи зазначених фондів з питань історії церковного життя на Поділлі представлені статутами релігійних організацій, в тому числі “Групи православного білого духівництва і мирян Жива Церква на Україні” та Українського Православного Церковного Братства “Церква Жива”, протоколами загальних зборів громад, доповідями представників влади про проведення з’їздів окремих конфесій.

Системному дослідженню теми сприяли документи фондів Державного архіву Хмельницької області (ДАХО). Найбільш інформативними є документи адміністративних відділів Шепетівського (Ф. Р-945) та Кам’янецького (Ф. Р-1057) окрвиконкомів. Біографічні відомості про окремих учасників подій церковного життя 20-х рр. ХХ ст. містяться у фонді Подільської духовної консисторії (Ф. 315).

Невеликими за кількістю й обсягом (але важливими) є документи фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.Вернадського, зокрема Архів Київської духовної Академії (Ф.160), фонд церковного діяча Д.Богдашевського (Ф.191), фонд композитора, диригента, педагога, громадського діяча та священника К.Стеценка (Ф. 62).

Архівні джерела доповнюють друковані документи: збірники документів про взаємини радянської держави і церкви⁴⁰, збірник документів про листування Сталіна з силовими структурами⁴¹, акти патріарха Тихона, які містяться у зібранні

⁴⁰ *Архивы Кремля: В 2-х кн. – Кн. 1. Политбюро и церковь. 1922-1925 гг. – М., Новосибирск, 1997; Русская православная церковь и коммунистическое государство 1917-1941. Документы и фотоматериалы. – М., 1996.*

⁴¹ *“Совершенно-секретно”: Лубянка – Сталину о положении в стране (1922-1934). –Т. 1. 1922-1923. – Ч. 1,2 – М., 2001.*

церковно-історичних документів, опублікованих у 1994 р.⁴². Серед збірників документів, присвячених долі українського православ'я, виданих на Заході, слід відзначити багатотомну “Мартирологію українських церков”⁴³.

Отже, аналіз історіографії доводить необхідність подальшої, більш глибокої розробки проблеми. Джерельна база є достатньою для реалізації завдання дисертаційної роботи.

У другому розділі “Функціонування Російської православної церкви в умовах радянської політичної системи” розглядаються зміни, що відбулись в РПЦ під впливом заходів радянської влади.

Проаналізовано загальний розвиток РПЦ, відзначено її кризовий стан. Звернено увагу на наявність оновлювальних настроїв серед духівництва та мирян. Єдиний православний простір зумовив поширення занепадницьких явищ у РПЦ в Україні: кволість парафіяльного життя, відірваність духівництва від своєї пастви. Необхідність контролю над релігійним життям населення, поглиблення розколу РПЦ призвели до організації на Поділлі обновленської церкви, організаційне оформлення якої відбулося за допомогою радянської влади у Москві. З цією метою, згідно із вказівкою керівних українських радянських органів, з вересня 1922 р. органами ДПУ почалось вербування людей. Залучення до організації обновленської церкви представників різних течій, зокрема автокефальної, свідчило про відсутність ідейних обновленців серед подільського священства.

Діяльність Живої Церкви на Поділлі поживилась лише після приєднання до неї керівника Подільської єпархії – архієпископа Пимена та створення її керівних органів в Україні – Всеукраїнського Вищого Церковного Управління. Найбільш швидко її організації виникали у прикордонних Кам'янецькій та Могилівській округах. Натомість в інших, де, з одного боку, вплив ДПУ був слабшим, а з іншого, – надзвичайно високим був авторитет РПЦ чи УАПЦ, обновленська церква не мала такого успіху. Організаційні спроби були зроблені у Гайсинській та Тульчинській округах, не набуло поширення обновленство на Проскурівщині та Вінниччині. Із загальної кількості православного духівництва прихильники Живої Церкви на Поділлі у першій половині 1923 р. становили близько 8%.

За таких обставин органи радянської влади вживали радикальних заходів для штучного поширення обновленської церкви: першочергове право реєстрації обновленських громад, передача у користування культових споруд, застосування

⁴² *Акты Святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом прие́мстве высшей церковной власти, 1917-1943. Сб.: В 2 ч. / Сост. и авт. примеч. М.Губонин. – М., 1994.*

⁴³ *Мартирологія українських церков: У 4-х т. – Т. I. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / Упорядк. з редак. О.Зінкевич і О.Воронин). – Торонто-Балтимор, 1987.*

адміністративних важелів до їх противників. Її активізації посприяло також визнання обновленців Константинопольським Патріархом і запровадження у жовтні 1923 р. синодальної форми організації обновленської церкви в Україні. Такі обставини позитивно позначилися на кількості обновленських парафій. Однак покращення стану обновленської церкви на Поділлі було нетривалим. У 1924 р. органи радянської влади вкотре відзначали слабкість організаційної роботи духівництва на Поділлі. Дієвим методом для роз'єднання православних за конфесійною ознакою на Поділлі стали ухвали Другого Всеукраїнського Помісного Собору про автокефалію (обновленську) Української церкви. Це і подальше сприяння влади покращили стан обновленської церкви. Найчисельнішою на теренах Поділля залишалась РПЦ.

Духівництво РПЦ на Поділлі застосовувало різні форми протидії. Поширення на Поділлі набули формальне визнання „тихонівськими” парафіями обновленства, зміна назв, утворення нових об'єднань і союзів, відмови духівництва у зазначенні своєї конфесійної належності. Така методика створювала додаткові проблеми для органів радянської влади у питанні контролю за релігійними конфесіями та швидкого реагування на зміни релігійної ситуації. Найефективнішим методом протистояння обновленству виявилася організація „чудодійної містифікації”, яка підняла авторитет РПЦ та релігійність населення не лише в губернії, а й далеко за її межами. Дієвою формою опору обновленству були звернення, а також власний приклад духівництва РПЦ вірності своїм переконанням. Активну участь у заходах протидії брало віруюче населення, що свідчило про несприйняття ним обновленських ідей та антирелігійних заходів влади.

Таким чином, робота, проведена радянською владою, кардинально змінила становище РПЦ, що викликало супротив серед її духівництва та мирян.

Третій розділ дисертаційного дослідження **“Трансформація структурних основ Української православної церкви”** висвітлює місце Української автокефальної церкви у релігійному житті подільського населення. У ньому розкрито особливості організації й ліквідації угруповань українського обновленства, проаналізовано причини виникнення міжцерковних конфліктів на Поділлі та їх наслідки.

Виразником ідеї оновлення православ'я стала Українська православна церква, яка разом із гаслами, суголосними російському обновленству (активна участь парафіян у церковному житті, богослужіння рідною мовою, шлюбний епископат), прагнула до самостійного незалежного життя. Богослужіння українською мовою, виборність керівників парафій були бажаними та необхідними умовами церковного життя для подільських селян. Їх активне

впровадження на Поділлі розпочалося під час перебування уряду Директорії, яка проголосила автокефалію Української церкви. Автокефалія, хоча й була проголошена цивільною владою, проте реалізувалась у площині церковній – на Соборі у жовтні 1921 р. Вжиті заходи сприяли швидкому поширенню українських парафій на цій території та формуванню керівних органів УАПЦ. Упродовж 1921-1923 рр. кількість її громад на Поділлі збільшилась у 20 разів, тоді як на Київщині – в 3 рази, Чернігівщині – в 4 рази, Полтавщині – в 5 разів. Для залучення до своїх лав обновленська церква в Україні використала гасла УАПЦ. У 1925 р. на Соборі була проголошена автокефалія й обговорено питання про приєднання низового священства УАПЦ. Крім того, на Поділлі, на відміну від загальної декларативності запровадження української мови в обновленській церкві, введення україномовного діловодства відбулося у серпні 1924 р.

Активне поширення та зміцнення УАПЦ викликало занепокоєння в органах радянської влади. Вони використовували різні методи впливу на діяльність Української церкви: відмови у реєстрації громад, організація чвар між керівниками УАПЦ на Поділлі, вимоги проведення “чистки” автокефального духівництва. Нарешті для розколу УАПЦ було застосовано ті ж методи створення релігійних організацій всередині неї, що й до РПЦ. На Поділлі органи ДПУ шляхом урахування політичних розбіжностей, канонічних суперечок, спекулювання ідеєю єднання православних взяли активну участь в організації та існуванні Братського об’єднання парафій Української Автокефальної Православної церкви (БОПУПАЦ) та Церкви Живої (інша назва: УПАЦ Брацлавщини). Для організаційного оформлення БОПУПАЦ органи влади використали авторитет у світському та релігійному житті Поділля П. Погорілка та його ідейні переконання. Підтримка владою Церкви Живої була пов’язана із прагненням Брацлавського осередку УАПЦ бути окремою церковною одиницею (відповідно до колишньої назви Подільської єпархії – Подільська і Брацлавська). За допомогою органів влади справа створення Брацлавського осередку УАПЦ завершилася приєднанням її парафій до Діяльно-Христової церкви під керівництвом М. Пивоварова. Незважаючи на нестабільність та нечисленність прихильників цих угруповань, їх існуванням радянська влада на Поділлі домоглася розколу та послаблення УАПЦ. Керівництву УАПЦ як в губернському, так і в загальноукраїнському масштабі доводилось докладати чимало зусиль для стабілізації свого життя.

Всі релігійні угруповання на Поділлі, що існували у 20-х рр. ХХ ст., характеризувалися безкомпромісністю. Суперечності, що виникали між конфесіями з приводу канонів, обрядів, богослужінь, звичаїв, адміністративного устрою, сформувались під впливом соціально-політичних умов. У

міжконфесійний конфлікт на Поділлі були втягнуті всі групи православ'я. Причини незгод між РПЦ та УАПЦ визначалися широким спектром взаємопов'язаних факторів: від питання канонічності українського єпископату до створення незалежної церкви. Обновленська церква через штучність організації та підтримку влади розглядалась найбільшими православними конфесіями як нецерковна організація. Найболючішими для УАПЦ були взаємини з угрупованнями "українського обновленства". Головну роль у посиленні і провокуванні міжконфесійних чвар на Поділлі відіграла радянська влада. Застосовуючи практику спільного користування храмами громадами різних конфесій, органи влади передавали їх непримиренним опонентам, у такий спосіб сприяючи протистоянню. Демонстрація непривабливості міжконфесійних конфліктів послаблювала релігійність населення, поширюючи таким чином атеїстичну ідеологію.

Отже, використовуючи різні форми і методи, радянська влада послаблювала організаційну єдність УАПЦ, її авторитет та загальну релігійність населення.

У висновках викладено основні результати дисертаційного дослідження:

- серед численних характеристик реалій релігійного життя у 20-ті рр. дослідники визнали визначальними, по-перше, кризовий стан православ'я та, по-друге, наявність настроїв оновлення серед церковників і віруючих. Така фактологічна пріоритетність зумовила концепцію оцінювання реформаційних заходів у православ'ї як обновленського руху, активно провокованого і підтримуваного радянською владою для розколу православ'я під виглядом його назрілої модернізації. Така ж тенденція збереглася щодо висвітлення існування груп "українського обновленства", створених для розколу УАПЦ. Джерельна база є достатньою для дослідження, а також для досягнення мети і реалізації завдань дисертаційної роботи. Вона складає фактологічну основу дослідження, є багатогранною й інформативною. Документи конфесійного походження значною мірою відклалися у фондах органів радянської влади, які контролювали та корегували релігійне життя населення. Виявити особливості перебігу антирелігійних кампаній на певній території дозволяють регіональні архівні документи.

- політико-ідеологічні мотиви організації обновленської церкви на Поділлі були зумовлені не тільки загальним ставленням радянської влади до релігії, а й необхідністю послаблення РПЦ у прикордонній окрузі, її "націоналістичним" минулим, спробами створення Помісної церкви, потребою встановлення тотального контролю за життям і настроями переважаючого сільського населення краю. Ці обставини призвели до штучної організації обновленської церкви, що визначило її нечисленність і нестабільність упродовж всього існування та

вимагало постійного сприяння з боку влади. Більшість заявлених обновленських парафій були такими формально.

- заходи протидії представництва РПЦ антирелігійним кампаніям влади мали такі форми: прихована діяльність, зміна назв організацій, відмова духівництва у визнанні своєї конфесійної належності, виготовлення та поширення відозв. Найефективнішими виявилась організація “див” та “оновлень”, активну участь у яких брали віруючі. Потужним чинником підтримання релігійності і вірності РПЦ був особистий приклад церковників. Застосовані заходи сприяли зміцненню РПЦ та загальному підвищенню релігійності населення.

- реалізатором оновлення православ'я на Поділлі стала Українська автокефальна православна церква, яка сповідувала ідеї, суголосні російському обновленству та впроваджувала їх, враховуючи національні інтереси. Радянська влада, характеризуючи УАПЦ як націонал-шовіністичну організацію, використовувала її для послаблення РПЦ. Цьому сприяла підтримка населення, що активно включилося у втілення планів УАПЦ та визначило її вагому частку у релігійному житті.

- швидке поширення парафій УАПЦ, її авторитет серед населення спонукали радянську владу сприяти існуванню груп “українського обновленства”: Братського об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви та Української православної автокефальної церкви Брацлавщини. Перше вдалося організаційно оформити використавши, розбіжності серед “автокефалістів” щодо канонічності українського єпископату та амбіційність його керівника, друге, – підтримавши прагнення Брацлавського осередку до адміністративно-церковної незалежності. Ці угруповання відіграли деструктивну роль у житті УАПЦ.

- міжконфесійні відносини у православ'ї мали безкомпромісний та непримиренний характер, який визначався соціально-політичними причинами. Соціальні чинники міжправославного конфлікту на Поділлі полягали у протистоянні головних гілок православ'я – РПЦ та УАПЦ. Вони поглиблювались політичними обставинами – участю органів радянської влади у навмисному провокуванні й загостренні конфліктів. Їх наслідками були дезорганізація діяльності найвпливовіших учасників релігійного життя, і найголовніше, загальне зниження релігійності населення.

Основний зміст і положення дисертації викладені у публікаціях:

1. *Галамай О.М.* Реалізація політики відокремлення церкви від держави у 20-х роках ХХ ст. на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Кошубинського. – Серія: Історія. – Вип. Ш. – Вінниця, 2001. – С. 81-84

2. *Галамай О.М.* Православ'я на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. – Серія: Історія. – Вип. ІУ. – Вінниця, 2002. – С. 94-98
3. *Галамай О.М.* Вплив владних структур на стосунки між релігійними течіями Поділля 20-х рр. ХХ ст. // Література та культура Полісся. – Вип. 21. – Ніжин, 2002. – С. 159-164.
4. *Галамай О.М.* Українське обновленство на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. – Серія: Історія. – Вип. ІХ. – Вінниця, 2005. – С. 291-295.
5. *Галамай Е.Н.* ГПУ и обновленческая церковь на Подолье. 1922-1926 гг. // Исторический архив. – Москва, 2002. – № 6. – С. 52-68.
6. *Галамай О.М.* Особливості релігійного життя на Волинському Поділлі // Велика Волинь. Науковий збірник. – Т. 26. – Житомир, 2002. – С. 95-99.
7. *Галамай О.М.* Передумови та причини перенесення центру Подільської єпархії з Кам'янець-Подільського до Вінниці // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Т. 4. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С.111-116.
8. *Галамай О.М.* Релігійні чудеса на Вінниччині // Вінниччина: історія та сучасність / За ред. П.С.Григорчука. – Вінниця, 2002. – С. 50-54.
9. *Галамай О.М.* Документи Державного архіву Вінницької області про обновленську церкву в 20-х рр. ХХ ст. // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 235-239.
10. *Галамай О.М.* Актуальні питання української історії у фондах ДАВО // Поділля у контексті української історії: Матеріали всеукраїнської наукової конференції, 29-30 листопада 2001 р. – Вінниця, 2001. – С. 32-38
11. *Галамай О.М.* “Безбожницька” політика радянської держави (20-30-ті роки ХХ ст.) // Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 23-24 листопада 2001 р. – Вінниця, 2002. – С. 152-156.
12. *Галамай О.М.* “Погорілквіщина” у Подільському православ'ї // Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 582-589.

АНОТАЦІЯ

Галамай О.М. Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2006.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню православ'я на теренах Поділля у 20-і рр. ХХ ст. У ній на основі вивчення нових джерел і літератури проаналізовано зміни у релігійному житті. З'ясовано вплив радянської влади на початковому етапі свого існування на загальний стан Російської православної церкви. Розкрито умови появи обновленської церкви та різні форми її існування на Поділлі. Визначено ставлення населення до обновленства, а також заходи духовництва Російської православної церкви щодо підтримки конфесійної єдності.

З'ясовано роль Української автокефальної православної церкви у процесі оновлення православ'я. Простежено механізм впливу радянської влади на поширення цієї конфесії. Охарактеризовано взаємини між православними групами та відображена роль у них органів радянської влади.

Ключові слова: модернізація, обновленська церква, обновленство, релігійні угруповання, міжконфесійні конфлікти, державно-церковні відносини, автокефалія, оновлення.

АННОТАЦИЯ

Галамай Е.Н. Особенности советской модернизации религиозной жизни на Подолье в 20-х гг. ХХ в. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2006.

Диссертация посвящена комплексному изучению православия на территории Подолья. В работе на основании изучения новых документальных источников и литературы рассматриваются изменения, которые произошли в православии в первые годы существования советской власти и под ее воздействием.

Автором выявлены и систематизированы новые архивные документы по истории православной церкви в Украине. Рассмотрены интерпретации понятия обновленческой церкви в советском государстве, а также роли органов власти в ее появлении и существовании.

В диссертации охарактеризовано положение Русской православной церкви в Украине и в частности на Подолье. В условиях политических изменений общий кризис РПЦ, связанный с движением за обновление православия, усугублялся национальной идентификацией Украинской церкви. Советская власть, используя обновленческое движение для образования подконтрольной обновленческой церкви, поддерживала ее существование на периферии.

В диссертации анализируется процесс трансформации православия. Акцент делается на том, что его обновление на Подолье происходило под влиянием

политики Украинской Народной Республики на национальной украинской основе. Роль “обновленческого движения” тут исполняла Украинская церковь, и реальных предпосылок для организации обновленчества не было. Поэтому, появление обновленческой церкви на Подолье происходило под руководством органов советской власти путем вербовки духовенства. Ее существование, несмотря на разные организационные формы, требовало постоянного содействия органов власти, поскольку организация приходов и их распространение носило эпизодический, несистемный характер, более того, появление обновленческих приходов происходило в результате формального присоединения. У населения обновленческая церковь не имела авторитета.

В диссертации указывается, что для противодействия антиправославным мероприятиям советской власти, представители РПЦ выработали различные формы: скрытая деятельность, распространение воззваний. Наиболее успешной была организация «чудес», которая встретила широкую поддержку со стороны верующих. Это положительно повлияло как на укрепление РПЦ, авторитет духовенства, так и на общую религиозность населения не только в пределах Подолья.

В работе раскрыты особенности становления на Подолье Украинской православной церкви. Именно она была генератором идеи обновления православья на этой территории. Провозглашая лозунги, характерные для русского обновленчества: активное участие прихожан в церковной жизни, богослужение на родном языке, брачный епископат, она стремилась к независимости. Автокефалия, провозглашенная гражданской властью – Директорией, реализовалась на церковном Соборе в октябре 1921 г. Пребывание правительства Директории на Подолье, восприятие идей УАПЦ подольским населением способствовали украинизации приходов. Быстрое увеличение их количества происходило во время советской власти, которая была заинтересована в существовании религиозных организаций, оппозиционных РПЦ.

В отличие от большинства других регионов популярность УАПЦ у населения на Подолье была высокой. Советская власть, обеспокоенная авторитетом УАПЦ, использовала тактику раскола и к ней. При содействии органов власти на Подолье были организованы группы Братского объединения приходов Украинской автокефальной православной церкви и Церкви Живой (позже – Украинская православная автокефальная церковь Брацлавщины). Основой для существования “украинского обновленчества” служили различные поводы. Органы советской власти поддерживали их существование, тем самым, способствуя дезорганизации УАПЦ и неразберихе в религиозной жизни.

Отдельное внимание в диссертации обращено на конфликты, происходившие между православными религиозными группировками.

Социальные причины их возникновения были связаны с непримиримостью религиозных организаций. В православном конфликте принимали участие все религиозные группировки, основной вектор которых определялся отношениями между РПЦ и УАПЦ. Вместе с тем они усложнялись политическими обстоятельствами. Активное участие в обострении отношений между конфессиями принимали органы советской власти. Своими распоряжениями местным органам руководство советской власти способствовало углублению конфликтов. Власть на местах специально провоцировала их своими действиями. Все это приводило к ослаблению религиозной жизни и активизировало проведение атеистической пропаганды.

Ключевые слова: модернизация, обновленческая церковь, обновленчество, религиозные группировки, конфликты между конфессиями, государственно-церковные отношения, автокефалия, обновление.

SUMMARY

Galamaj O.M. The peculiarities of Soviet modernization of a religious life on Podolia in 20-s years of the XX century. – Manuscript.

The Dissertation applying for a Candidate's degree of Historical Sciences according to the specialty 07.00.01 – the History of Ukraine. – The National pedagogical university named by Drahomanov M.P. – Kyiv, 2006.

The Dissertation is devoted to complex research of Orthodoxy on the territory of Podolia. On the basis of studying of new documentary sources and literature the changes in a religion life were analyzed in it. The influence of the Soviet authority on the general state of the Russian Orthodox Church has been discovered. The attention is paid to conditions of renovation churches' occurrence and different forms of its existence on Podolia. The attitude of population to renovation was clarified as well as measures of the Russian Orthodox Church concerning faiths unity.

The special attention was paid to a role of Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in the process of Orthodox updating. The Soviet authority's influence on spreading this confession was traced. The relations between orthodox groups were characterized and reflected the role of Soviet bodies in them.

Keywords: modernization, renovation church, updating, religious groupings, conflicts between confession, state-church relations, autocephalous, update.

	Б/Н
	Галамай С.М.
	Перодливості рад. моделі
	релігійного життя...
2006	Б/Ц

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

Під
Віддруков
Ві
М

